

Çoklu Dezavantajlılık Bağlamında COVID-19 Salgınının Kadın Emeği Üzerindeki Sosyo-Psikolojik Etkileri

Socio-Psychological Effects of the COVID-19 Pandemic on Female Labor in the Context of Multiple Disadvantages of Women

Büşra Özlü*

Öne Çıkanlar:

- Kadınlar COVID-19 salgın sürecinden sosyal ve psikolojik olarak etkilenmiştir.
- Bununla birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliği, şiddet, aile reisi olmak gibi çoklu dezavantajlılık hallerinin bir arada yaşanması farklı kadın profillerine yönelik politikalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Öz: COVID-19 salgını, dünya genelinde mikro düzeyde bireyleri, makro düzeyde ise toplumları etkisi altına alarak büyük ölçekli bir etki yaratmıştır. Salgın sürecinde hane içi ücretsiz kadın emeğinin arttığına dair verilerin ulusal ve uluslararası literatürde yer bulmaya başlaması ve salgından etkilenen dezavantajlı gruplar içerisinde kadınların da yer alması ile salgından nasıl ve ne yönde etkilenildiğine dair bir tespit bulunma ihtiyacı doğmuştur. Kurum ve kuruluşlar tarafından yeterli bir şekilde sağlanamayan bakım hizmetleri kadınların üzerindeki bakım emeği ve duygusal emeğin yoğunluğunu artırmıştır. Bu çalışmada salgının kadınlar ve hane içi ücretsiz kadın emeği üzerindeki sosyal etkileri, bilişsel emeğin kullanımının artması ve zaman yoksulluğu olarak ele alınmış, aile reisi kadın olan hanelere etkisi ve sunulamayan veya tedarik edilemeyen hizmetlere yönelik ülkelerin uygulamaları değerlendirilmiştir. Salgının kadınlar üzerindeki psikolojik etkileri ise hane içi şiddet, tükenmişlik, bunalım, stres ve depresyon özelinde ele alınmıştır. Neticede COVID-19 salgını, kadınları sosyal ve psikolojik açıdan dolaylı olarak etkilemiştir. Öte yandan hane için sorumluluklar, şiddet görmek, aile reisi olmak gibi farklı dezavantajlı halleri bir arada yaşayan kadınların çoklu dezavantajlılık yaşamaları gündeme gelmiştir. Benzer salgınların veya kriz dönemlerinin yeniden ortaya çıkması halinde kamu ve özel sektör ayrımı yapılmadan çalışan kadınlara bakım desteği verilmelidir. Kadınların farklı dezavantajlılıklar yaşayabileceği düşünülerek sosyal politika uygulamaları çeşitlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Kadınlar, Hane İçi Ücretsiz Emek, Çoklu Dezavantajlılık

Highlights:

- Women have been socially and psychologically affected by the COVID-19 pandemic.
- However, the coexistence of multiple disadvantages such as gender inequality, violence, and being the head of the family shows that policies for different women profiles are needed.

Abstract: The COVID-19 pandemic has affected individuals at the micro level and societies at the macro level across the world, making its impacts felt on a large-scale area. As the data on the increase in unpaid

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ABD, Çalışma Ekonomisi, busraozlu@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4812-9431.

female labor in the household during the pandemic process began to appear in the national and international literature, women were among the disadvantaged groups affected by the pandemic. Care services that are not adequately provided by institutions and organizations have increased the intensity of care labor and emotional labor on women. In this study, the social impacts of the pandemic on women and unpaid women's labor in households are discussed in terms of increased use of cognitive labor and time poverty, the impact on female-headed households, and the practices of countries for services that cannot be provided or cannot be supplied. The psychological effects of the pandemic on women are discussed in terms of domestic violence, burnout and depression, stress and depression. As a result, the COVID-19 pandemic has indirectly affected women socially and psychologically. On the other hand, women who experience different disadvantaged situations such as household responsibilities, experiencing violence, and being the head of the family have come to experience multiple disadvantages. In the event of similar pandemics or crises re-emerge, care support should be provided to working women regardless of public or private sector. At the same time, while women continue their lives by experiencing different disadvantages in society, the social policies to be implemented should be diversified accordingly.

Keywords: COVID-19, Women, Unpaid Labor in Household, Multiple Disadvantages.

Summary

The material equivalent of women's labor can be acquired as a result of working for a wage. On the other hand, women's labor was carried out without wage, from different points of view characterized as "unpaid labor", "invisible labor", non-market labor". In this study, female labor was addressed as unpaid female labor in the household, and it was found that the social and psychological effects of the COVID-19 pandemic on female labor had an indirect effect. The state of the "multiple disadvantages" experienced by women during the pandemic process leads to feeling psychologically exhausted and experiencing depression, stress, and burnout. This study aims to shed light on the problems that women will experience in the event of unexpected situations such as pandemics recurring in advance and what direction the measures to be taken should be and how they can be shaped.

In this study, which was carried out by the literature review method, the effects of the pandemic on female labor were addressed in general through "multiple disadvantages". In addition, the social effects of the pandemic on women and domestic labor; increased use of cognitive labor, time poverty, households with a female head of the family, and services that cannot be provided or supplied were discussed within the scope of country practices. The psychological effects of the pandemic on women have been included in the classification of domestic violence, burnout, depression, and stress.

During the COVID-19 pandemic, countries have implemented measures such as social isolation, social distancing, and instill with stay at home in order to minimize the risk of their citizens contracting the virus. In addition, various institutions and organizations have been closed in order to prevent getting together in a collective way. As a result of distance education, the workplaces switching to remote work, the institutions and organizations providing maintenance services closing, the “house” has become a place where all these works are carried out. In order to ensure the continuity of life, household chores such as cooking, cleaning, washing and ironing clothes, child care, elderly care, and disabled care must be performed. In this process, the inability to receive support from the immediate environment and institutions has caused women to spend a lot of effort to perform these tasks. The increase in the workload of women and the expansion of their areas of responsibility in this process and the fact that time is not enough to perform the tasks to be done have caused them to experience “time poverty”. As a result of this situation, which led to the need to organize things, put works into a specific order and make planning, in addition to unpaid female labor in the household, the use of “cognitive labor” has also increased.

In the study, it was seen that the social and psychological effects of the pandemic on women’s labor caused a state of “multiple disadvantages”. Studies on the subject show an increase in the sharing of household responsibilities with other men or husbands compared to the pre-pandemic period. However, it is emphasized that this situation, albeit to a certain extent, is aimed at contributing to the work shape rather than reducing the workload and intensity of women. For this reason, the pandemic process shows that the services purchased from institutions and organizations through informal networks are essential in terms of reducing women’s responsibilities. Although it is understood that women’s labor is an important quality for the existence of society and individuals during the pandemic process, the measures taken by countries are insufficient to reduce women’s caring responsibilities and workload. The main issue to be considered here is that unpaid female labor in the household should not be ignored, and unless gender equality is achieved, it will not be enough to support care services alone. In the case of similar situations, it is inevitable that women will face the same problems in different dimensions.

Giriş

COVID-19 salgını, ekonomik, psikolojik, toplumsal ve sosyal yönleriyle bireyler ve toplumlar başta olmak üzere hemen hemen bütün ülkelerde etkisini hissettirmiştir (Türkmen ve Özsarı, 2020: 56). Yaşlılar ve sağlık problemleri olan bireyler, güvencesiz, kendi hesabına, geçici süreli çalışanlar, göçmenler, yoksullar, öğrenciler, gençler ve kadınlar salgını daha farklı biçimde deneyimleyen dezavantajlı gruplar arasındadır (ILO, 2020: 6). Kadınların yemek, temizlik,

alışveriş gibi rutin biçimde hane içinde gerçekleştirdikleri işlere salgın süreci ile hijyenin sağlanması, kurum ve kuruluşlardan temin edilemeyen hizmetlerin özellikle de çocuk, yaşlı, hasta varsa engelli bireylerin bakımı, eğitimine uzaktan devam eden çocukların eğitimi ile ilgilenilmesi ve buna yönelik ihtiyaçların karşılanması gibi çeşitli işler eklenmiştir. Bu nedenle salgın kadın emeğini büyük bir alanın ihtiyaçlarını gidermekle yükümlü kılmış hem sorumluluklarını hem de iş yükünü artırmıştır (Mert, 2020). ILO verilerine bakıldığında da kadın ve erkekler açısından ücretsiz bakım emeğine ayrılan zaman kadınlarda günlük ortalama 4 saat 25 dakika iken erkeklerde 1 saat 23 dakikadır. Görüldüğü üzere kadınlar bu işlerin yapımı için daha fazla zaman ayırmaktadır (Cattaneo ve Pozzan, 2020). Buradan hareketle, kadınlar COVID-19 salgınının sosyal etkilerini hane içi ücretsiz emek bakımından bilişsel emeğin kullanımının artması ve zaman yoksulluğu şeklinde deneyimlerken özellikle de aile reisi kadın olan hanelerde ise hane içi ücretsiz emeğin sunumu açısından salgının yarattığı etki derinleşmiştir. Bu nedenle kadınlar salgın sürecinde “çoklu dezavantajlılık” durumu ile karşılaşmıştır. Aynı zamanda bu süreçte sunulamayan veya tedarik edilemeyen hizmetlere yönelik ülke uygulamaları ise yetersiz kalmıştır. Bahsedilen bu etkenler salgının kadın emeği üzerindeki sosyal etkilerini ağırlaştırmıştır.

Salgının kadınlar üzerindeki psikolojik etkilerine bakıldığında ise kadına yönelik şiddet öne çıkmaktadır. Kriz veya salgın gibi belirsizlik ortamlarının olduğu süreçlerde kadına yönelik şiddet artış göstermektedir. COVID-19 salgını da karantina, sosyal izolasyon, sosyal mesafe önlemleri nedeniyle “ev”de kalmayı teşvik ettiği ve zorunlu kıldığı için hanedeki tüm bireylerin bir arada olması nedeniyle hane içi şiddetin boyutu farklılaşmıştır. Şiddet aynı zamanda dezavantajlı gruplar arasında yer alan yaşlı kadınlar, engelli kadınlar, göçmen kadınlar açısından yeni risklerin ve çeşitli ihtiyaçların ortaya çıkmasına sebep olurken yerinden edilmiş ve çatışma bölgelerinde yaşamakta olan kadınların da savunmasız kalmasına yol açmıştır (World Health Organization, 2020). Salgın sürecinde yaşanan şiddet vakaları uluslararası kuruluşların da radarına girmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlenmesi ile ilişkili konularda faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler Kadın Birimi 27 Mayıs 2020’de kadına yönelik şiddetin görünürlüğünü artırmak adına “Gölge Pandemi” (Shadow Pandemic) başlıklı bir kampanya başlatmıştır (UN Women, 2020). Öte yandan salgın süreci kadınların tükenmişlik hissi yaşamasına neden olmuştur. Hem çalışmaya devam eden hem de hane içi işlerden sorumlu olan kadınlar artan iş yükü neticesinde tükenmişlik hissine kapılmaktadır. Bunalım, stres ve depresyon da hane içi iş yükü ile ilişkisi bulunan diğer psikolojik etkenler arasındadır. Dolayısıyla bu çalışmada salgının kadın emeği üzerindeki etkileri sosyal ve psikolojik olarak incelenerek, hane içi ücretsiz emeğin artmasına bağlı olarak kadınların ne gibi problemlerle karşılaştıkları, sunulamayan veya tedarik edilemeyen hizmetlerin kadın emeğini nasıl etkilediği ve benzer bir salgın veya krizin yaşanması

halinde ortaya konulan eksikliklerin nasıl sonuçları olabileceğine dair bir çerçeve çizilmek istenmektedir. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle kadın emeğinin kavramsal çerçevesi verilmiştir. Sonrasında ise COVID-19'un kadınlar ve hane içi emek üzerindeki sosyal etkileri; bilişsel emeğin kullanımının artması, zaman yoksulluğu, aile reisi kadın olan haneler üzerindeki etkisi ve sunulamayan veya tedarik edilemeyen hizmetlere yönelik ülke uygulamaları şeklinde ele alınmıştır. COVID-19'un kadınlar üzerindeki psikolojik etkileri ise hane içi şiddet, tükenmişlik, bunalım, depresyon ve stres açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada literatür taraması yönteminden yararlanılmıştır.

Çoklu Dezavantajlılık

Dezavantajlılık, kişinin kendi kendine yeterli olma halinin çeşitli etmenler nedeniyle engellenmesi sonucunda ihtiyaç duyduğu kaynaklara, araçlara erişememesi sonucunda yaşanan bir durumdur. Toplumun büyük çoğunluğunun erişebildiği kaynaklara ulaşamayan kişiler kendilerini dezavantajlı olarak görmektedir (Mayer, 2003: 2-3). Çoklu dezavantajlılık ise “*çift tanı, çoklu engel, çoklu bozukluk, çoklu ve karmaşık ihtiyaçlar, kronik dışlanma, kaotik yaşamlar, çoklu istisnalar*” şeklinde de tanımlanmaktadır (Diamond vd., 2014: 14'ten aktaran Ak, 2019: 15). Çoklu dezavantajlılık, kişi tarafından şiddetli ve ağır bir biçimde yaşandığı için bir başkası tarafından da daha kolay fark edilebilmektedir. Toplumdaki bireylerin dezavantajlı kişilere yönelik tutum ve davranışları pek çok faktörden etkilenmekle birlikte özellikle de yaş, cinsiyet ve dezavantajlardan baskın halde olan öne çıkmaktadır (Parker ve Bullock, 2017: 310).

Berthoud tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise belirli dezavantajlara basit bir şekilde eklenen durumların yarattığı riskler değerlendirilmiş, iki veya daha fazla dezavantajlılığın bir arada yaşanması halinde altı farklı ihtimalin ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Her bir dezavantajın etkisi bir öncekine eklenmektedir. Belirli dezavantajların bir araya gelmesi sonucunda eklenecek her bir dezavantaja göre riskin artması veya azalması söz konusu olabilir. Her bir varsayım başka bir varsayım dikkate alınmaksızın kendine özgü riskler barındırır. İşsizlik riskinin dezavantajlılıkların sayısı arttıkça daha hızlı biçimde katlanarak artabilme ihtimali olduğu gibi işsizlik riskinin dezavantajlılıkların sayısı hızlı bir biçimde arttıkça daha azalabileceğine de bir varsayım olarak değinmektedir. Bir dezavantaja sahip olmak daha yüksek işsizlik riski meydana getirir, daha fazla dezavantaja sahip olmak ise büyük ölçekli bir fark yaratmaz (Berthoud, 2003, s. 41).

Lankell Chase Vakfı (Lankell Chase Foundation) tarafından 2015 yılında çıkarılan “*Zor Köşeler: Şiddetli ve Çoklu Dezavantajların Haritalandırılması (Hard Edges: Mapping Severe and Multiple Disadvantage)*” başlıklı raporda çoklu dezavantajlılık kavramı, “şiddetli ve çoklu

dezavantajlılık (severe and multiple disadvantages)” olarak İngiltere’de evsiz, madde bağımlılığı bulunan ve suç işlediği için ceza yargılaması sisteminde sorun yaşayan kişileri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu raporda aynı zamanda şiddetli ve çoklu dezavantajlılık yaratan üç farklı durum ele alınmış ve bu doğrultuda üç ayrı kategorilendirme yapılmıştır. Şiddetli ve çoklu dezavantajlılık; üç dezavantaj alanından yalnızca birini deneyimlemek, üç dezavantaj alanından ikisini deneyimlemek ya da üç dezavantaj alanının tümünü de aynı anda deneyimlemek şeklinde gerçekleşebilmektedir (Bramley vd., 2015: 6-7). COVID-19 salgını bu durumu deneyimleyen dezavantajlı gruplar arasında kadınlar da yer almaktadır. Yaşadıkları mevcut dezavantajlara salgın sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden gündeme gelmesi, kadına yönelik şiddetin artması, hane içi ücretsiz kadın emeğinin artması, zaman yoksulluğu ve aile reisi olmak gibi dezavantajlılık hallerinin eklenmesiyle çoklu dezavantajlılığa açık hale gelmiştir (Altın, 2020: 52).

Kadın Emeğinin Kavramsal Çerçevesi

Kadın emeği, piyasa emeği ve piyasa-dışı emek olmak üzere iki açıdan değerlendirilmektedir. Piyasa emeği, karşılığında ücret elde edilen ve piyasaya yönelik gerçekleştirilen işler için harcanan emek iken piyasa-dışı emek ise karşılığında ücret elde edilmeyen ve piyasaya yönelik olmayan işler için harcanan emeği tanımlamaktadır (İlkkaracan, 2019: 129). Başka bir açıdan piyasa-dışı emek, “görünmeyen emek” olarak da nitelendirilmiş ve kadının hane içinde ücret elde etmeksizin gerçekleştirdiği işler için harcadığı emek olarak ifade edilmiştir. Kadın emeğinin görünmez kabul edilmesinin en önemli göstergesi, ev işlerinin kadının yükümlülüğünde olduğunun varsayılması ve bunun için bir çalışma, dinlenme zamanı gibi belirgin bir ayırımın söz konusu olmamasıdır. Dolayısıyla bu durum çalışma zamanı ile boş zaman belirsizliğini de ortaya çıkarmaktadır (Acar-Savran, 2017: 74; Acar-Savran & Tura Demiryontan, 2020: 11). Öte yandan gerçekleştirilen işlerin sevgi bağının bulunduğu eş, çocuk, anne, baba gibi kişilere yönelik olması bir bakıma “*sevgi karşılığı çalışma*” şeklinde karşılık bulmaktadır. Kişiye duyulan ilgi, sevgi, yakınlık hissi ve duyguların da işin içine dahil edilmesi yönüyle hane içi ücretsiz emek, piyasa emeğinden (ücretli emek) farklılaşmaktadır (Acar-Savran, 2002: 162; Özkaplan, 2009: 17). Piyasa emeğine ise alınıp satılabilen bir meta olarak görülen duygusal emek benzerlik göstermektedir. Hochschild, piyasaya girdiğinde kişinin jest ve mimiklerinin büyük ölçüde değiştirmesi ve duygularını toplumdaki diğer kişilere uygun hale getirmesini duyguların meta haline dönüşmesi olarak tanımlamaktadır (Hochschild, 1979: 569). Özellikle de bakım emeğinin ücretli olarak bir başkası tarafından gerçekleştirildiği hallerde duygusal emeğin yoğunlaştığı söylenebilir.

Bir başkasının bakımına muhtaç olan hasta, engelli, yaşlı ve çocuk gibi kimselerin ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik yapılan işler ise bakım emeği içerisindedir. Bakım işi bakıma muhtaç kişinin kendi yakınları tarafından gerçekleştirildiğinde genellikle ücretsiz iken dadı, çocuk bakıcısı, hemşire, yaşlılar için evde bakım hizmeti sağlayan bakıcılar tarafından gerçekleştirildiğinde ücretlendirilmektedir. Bakım hizmeti kamu kurumları veya sivil toplum kuruluşları tarafından da sağlanabilmektedir. Bir başkasının bakımını gerçekleştirmek için kişisel bakım, alışveriş, yiyeceklerin hazırlanması, kıyafetlerin temizlenmesi gibi arka işlerin öncelikli olarak tamamlanması gerekmektedir. Bu işlerin tamamlanması sonucunda kişinin beslenme düzenini takip etmek, sağlık kontrollerini yaptırmak, sosyalleşmesine yardım etmek mümkün hale gelmektedir (Daly, 2002: 252; Razavi, 2007: 6). Bakım aynı zamanda kişinin bedeni ile de ilişkili görülmesi sebebiyle mahrem olarak algılanmakta ve kişisel alanı temsil eden ev bunun için özel bir alan sunduğu için bakım işinin evde ve aile bireyleri tarafından yapılmak istenmesi gibi haller ortaya çıkmaktadır. Bu durum hem ataerkil yapının aile içinde yeniden üretilmesine hem de ücretsiz kadın emeğinin kullanımına sebep olmaktadır. Aynı zamanda bakım işi eş, anne, evlat, gelin gibi kadınların farklı rollerinin bir gereği olarak algılanarak bakım sorumluluğu kadınlara bırakılmakta ya da kadınlar tarafından üstlenilmek durumunda kalınmaktadır (Atasü-Topçuoğlu, 2018: 85).

Hane içi ücretsiz emek ve bakım emeği kadınların iş yükünü artırması açısından benzerlik gösterse de hane içi ücretsiz emek, teknolojik ev aletlerinin kullanımı ile bir nebze de olsa hafifletilebilme imkânı doğmaktadır. Bakım emeğinde ise bakım işinin yoğunluğunu azaltmak son derece güçtür (Ecevit, 2012: 260; Toksöz, 2018: 115). Bakım emeğinin ücretsiz gerçekleştirildiği haller kadınların çalışma hayatına girişini de etkilemektedir. Özellikle de çocuklara yönelik kreş, yuva, anaokulu gibi kamu kurumları tarafından sunulması beklenen hizmetlerin bulunmaması veya yetersiz kalması kadınları çocuklara bakmak veya çalışmak arasında tercih yapmaya itmekte, başka bir kişi tarafından bakımın gerçekleşme ihtimali yoksa kadın çalışmamayı tercih edebilmektedir (Rittersberger-Tılıç ve Kalaycıoğlu: 2017: 304).

Özbay, kadın emeğini dört başlıkta sınıflandırmaktadır. Bunlar:

- Ekonomik faaliyet olarak kabul edilen ancak parasal karşılık elde edilmeden gerçekleştirilen faaliyetler: tarımda aile işçiliği
- Ekonomik faaliyet olarak tanımlanan ve karşılığında parasal gelir elde edilen faaliyetler, vasıflı işler: doktorluk, avukatlık, mimarlık, vasıfsız fabrika işçileri, ücretli işçilik, kamuda memurluk

- Parasal karşılığı olmaksızın ve gerçekleştirdikleri uğraşları ekonomik faaliyet olarak değerlendirilmeyen faaliyetler: ücretsiz kadın emeği kapsamında değerlendirilen bakım emeği, hane içi ücretsiz emek
- İstatistiklerde yer almayan fakat parasal karşılık elde edilen faaliyetler: ev kadınlığı, ev eksenli çalışmadır (Özbay, 2019: 205-206-207).

Özbay'ın sınıflandırmasında yer alan hane içi ücretsiz emek, COVID-19 salgın sürecinde daha belirgin hale gelmiştir. Bu işler her ne kadar karşılıksız ve ücretsiz olarak değerlendirilse de iş gücünün yeniden üretimi ve ücretli emeğin devamlılığı “ücretsiz kadın emeği” sayesinde gerçekleşmektedir (Von Werlhof, 2018: 32). Öte yandan kadın ücretli emeği ile iş gücü piyasasında yer almak istediğinde kadının, hane içi ücretsiz emeğini ücret karşılığında bir başkasına veya bir kuruma devretmesi gerekmektedir. Fakat kadınların iş gücü piyasasına dahil olduklarında alacakları ücretin hane içi işlerin toplam değerine, bir başka ifadeyle “rezervasyon ücreti”ne yakın veya altında olmaması gerekir. Aksi takdirde kadınlar çalışmamayı tercih etmektedir (Işık ve Serdaroğlu, 2015: 8; Tan, Ecevit ve Sancar-Üşür, 2000: 157).

COVID-19'un Kadınlar ve Hane İçi Emek Üzerindeki Sosyal Etkileri

Hane içi emek yalnızca yemek, temizlik, bulaşık gibi günlük gerçekleştirilen faaliyetlerle sınırlı değildir. Bununla birlikte kırsal alanlarda yaşayanlar için yakacak temini, su taşıma, hayvan besleme, sebze ve meyve yetiştirme de hane içi emeğe dahil olmaktadır. Hanedeki yardıma muhtaç bireyler; yaşlı, engelli ve çocuk bakımının yanı sıra hane içi işlerin düzenli takibi, çocukların ödevleri, doktor kontrolleri, kurs etkinliklerinin takibi, günlerin organize edilmesi ve hazırlıkların yapılması da hane içi emeğin kullanımını gerektirmektedir. Gerçekleştirilen tüm bu işlerin ise yaşamsal gereksinimlerin giderilmesi şeklinde temel bir amacı bulunmaktadır (Yeniler, 2020). Salgın sürecinde formel ekonomiler gündelik yaşamın devamlılığının sağlanabilmesi için genç kız ve kadınların hane içi emeğine ihtiyaç duymuştur. Nitekim sağlık hizmetleri ve bakım hizmetlerine olan talebin yoğunlaşması ve buna bağlı olarak yetersiz kalması, yaşlı ve hasta aile üyelerinin bakım ihtiyacının artması bakım emeğine olan talebi de artırmıştır (United Nations, 2020: 13).

COVID-19 salgını öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında hane içi işlerin gerçekleştirilmesi için kurum ve kuruluşlardan hizmet alanlar %10,5 oranında azalmıştır. Çocuk, yaşlı, hasta ve engelli bakımı gibi kurumlardan veya yakın çevreden destek alınarak gerçekleştirilen bakım emeği ise %4,1'den %1,6'ya düşmüştür (Eroğlu ve Gençay, 2020: 63-64). Bu nedenle kadın emeğinin salgının bireyler ve toplumlar üzerinde yarattığı etkinin hafifletilebilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Dedeoğlu, 2004: 102). Yaşanan durumu Kandiyoti “*koordinatörlükten icracılığa geçiş*” olarak tanımlamakta, salgın öncesinde gerçekleştirilen işler,

yakın çevreden alınan destek veya piyasadan alınan hizmetleri planlama ve koordine etme üzerine kurulu iken salgın sonrasında gerçekleştirilen işleri bizzat kadınlar gerçekleştirmektedir. Bu durum kadınlardan beklenen roller ve sorumluluklarda değişime neden olmakla beraber sunulamayan veyahut temin edilemeyen hizmetlerin telafisi ücretsiz kadın emeği ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır (Başaran, 2020). Özellikle de salgın sürecinden sosyal yaşamın büyük ölçüde etkilenmesi ve hane içi sorumlulukların artması nedeniyle stres, verimliliğin azalması, depresyon, zihinsel yorgunluk gibi çeşitli psikolojik sorunların yaşanmasına zemin hazırlamıştır (Topgül, 2016: 218).

COVID-19 salgın sürecinde kadınlar tarafından gerçekleştirilen işleri Alpar (2020: 176) kapsamlı bir şekilde aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

“Hanede yaşayan çocukların uzaktan eğitim süreçlerinin takibi, teşviki, kontrolü ve geri bildirim, hane içinde yaşasın ya da yaşamasın haklarında sokağa çıkma yasağı getirilen (20 yaş altı, 65 yaş üstü ya da kronik hastalığı olan) veya tedbir kapsamında sokağa çıkmayan aile efradının ve yakınların bakımı, alışveriş işleri, hijyen koşullarının yönetim ve organizasyonu, tedbir olarak yemeklerin evde hazırlanması ve gıdaların son kullanma tarihi ve stok takibinin yapılması, hijyen ve sterilizasyon hususunda artan sorumluluk, halihazırda çalışan kadınların evde çalışma sistemine geçmiş olması durumunda evden gerçekleştirilmesi gereken iş organizasyonu” dur.

Hane içi işlerin gerçekleştirilmesi denildiğinde evde elektrik, su, doğalgaz imkânına erişimin olduğu varsayımı ile hareket edilmektedir. Oysa kırsal alanlarda yaşayan insanların hanedeki işlerin devamlılığı için su, yakacak temini gibi ihtiyaçları bulunmaktadır. Küresel olarak 4 milyar insanın hijyen koşullarına erişimden yoksun olması ve 3 milyar insanın ise evlerde temiz su ve sabuna erişim imkânı bulamaması kadınların hane içi ücretsiz emek sunumunun artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle salgın sürecindeki hane içi ücretsiz emeğin sunumu ev ile sınırlı kalmamaktadır. Gecekondu ve nüfus yoğunluğunun fazla olduğu kırsal alanlarda yaşayan kadınlar pompalardan su almak için kalabalık alanlara girmekte, bu da virüse yakalanma riskini artırmaktadır. Bu duruma bir de yakacak odun temini eklenmektedir. Görüldüğü üzere temel imkânların yoksunluğu da kadınların hane içi ücretsiz emek sunumunun artmasına neden olmaktadır (UN Women, 2020: 8).

Kadınların iki farklı iş yükünü üstlenmesi ve bunu sürdürmekle sorumlu tutulmasını Hochschild, “ikinci vardiya” (the second shift) olarak ifade etmiş ve ilk vardiyanın işte, ikincisinin de evde gerçekleşmesini bu şekilde yorumlamıştır (Hochschild, 1989: 4). Hem çalışma hayatında hem de hane içi işlerin gerçekleştirilmesinde emek sunan kadınları salgın öncesinde bu tanım ile ifade etmek mümkün iken salgının ortaya çıkmasıyla birlikte okul çağındaki çocuklar, hasta bireylerin ya da yaşlı bireylerin bakımı, çift iş yükünün iki katı kadar daha fazla iş yükü yaratmış

ve “çift çift iş yükü” (double double work) olarak da nitelendirilmiştir (Sandberg ve Thomas, 2020). Öte yandan COVID-19 salgın sürecinin “üçüncü vardiya”yı da beraberinde getirdiği düşünülmektedir. “Üçüncü vardiya”, kadınların hanedeki diğer üyeler eş, çocuk, diğer aile üyeleri, yakınlar vb. kişilerin virüse yakalanma riskinin yarattığı endişe, korku ve kaygının zihinsel bir yük haline gelmesidir (Chung, 2020). Kadınların artan iş yükü, verilere de yansımakta, Türkiye’de yapılan çalışmalarda benzer bulgulara rastlanmaktadır. Nitekim COVID-19 salgını öncesinde hane içi işlerin gerçekleştirilmesi için 4 saat ve üzeri zaman ayıran kadınların oranı %15,9 iken bu oran salgın sonrasında %41,80’e yükselmiştir (Eroğlu ve Gençay, 2020: 66). İş yükünün hafiflemesi için hane içi işlerin kadınlar ve erkekler arasında benzer ölçüde sorumluluk paylaşımının olması gerekmektedir.

UNDP tarafından yayınlanan *Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler*” başlıklı raporda salgın sürecinde hem kadınlar hem de erkekler tarafından gerçekleştirilen hane içi işlerde ilk sırada salgın sürecinde dikkat edilmesi gereken etmenlerden biri olan hijyen koşullarının sağlanması yer almaktadır. Çocuk bakımına yönelik işler ikinci sırada yer alırken kadınların erkeklerden %6 daha fazla bu işlerin yapımını üstlendiği görülmektedir. Yemek hazırlığı ise üçüncü sırada gelmektedir. Bunun temel nedeni ise dışarıdan yemek yeme ve sipariş verebilme imkânının salgın sürecinde azalmasıdır. Yemek hazırlığı için gerçekleştirilen işler ise kadınlarda %16 iken erkeklerde %15’tir (İlkkaracan ve Memiş, 2020: 8). Erkeklerin sahip olduğu eğitim seviyesi ilk-orta, lise, yüksekokul ve yüksekokul ve üstü olarak arttıkça hane içi işlere dair daha fazla sorumluluk aldığı görülmektedir. Fakat bu sorumlulukların kamusal alanla ilişkili olan tamirat ve bakım işleri, ev için alışveriş yapmak gibi faaliyetleri içermesi kadınların sorumluluk alanındaki yemek yapmak, temizlik yapmak, evi toplayıp düzenlemek, çamaşır yıkamak gibi işleri hafifletici yönde bir etki yaratamamaktadır (O’Neil & Çarkoğlu, 2020: 16).

Türkiye’de gerçekleştirilen bir başka çalışmada da kadınların salgın öncesi ve sonrasında hane içi sorumluluklarının nasıl değiştiğini tespit edebilmek amacıyla sorulan sorular doğrultusunda kadınların %4,21’inin salgın sonrasında hane içi işlerdeki belirli sorumluluk alanlarından çekildiği görülürken eşlerin %3,13’ü ilgili sorumluluğu üstlenmiştir. Çocuklar bu süreçte ortalama olarak %0,79 daha fazla sorumluluk almıştır. Çocuk bakımı ile ilgili sorumluluklarda ise özellikle de çocuklarla oyun oynamak, sohbet etmek gibi konularda eşlerin %5’lik bir oranı iş bölümüne katılmıştır. Fakat salgın sürecinde kadınların bazı işlerde örneğin; yemek yapmak konusunda iş yükü artmıştır. Bu oranlar kadınların hane içi ücretsiz emek kullanımını azaltmamıştır. Verilere bakıldığında da aile üyeleri arasında bir iş paylaşımı söz konusu gibi görünse de oranlar oldukça düşüktür (Eroğlu ve Gençay, 2020: 64-65).

COVID-19 salgınının kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğine ilişkin gerçekleştirilen bir başka çalışmada, gerçekleştirilen işlerin hanedeki temel ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapıldığı görülmektedir. Çamaşır ve bulaşık (%70), yemek yapmak (%61) ve temizlik yapmak (%49,5) sıklıkla yapılan işler arasında bulunmaktadır. Bunlara ilaveten uzaktan eğitim sürecine geçişle birlikte eşlerinin sorumluluk üstlendiğini söyleyen kadınlar yalnızca %2 oranındadır. Öte yandan hane içinde bazı işlerin eş ve çocuklar ile paylaşıldığı da görülmektedir. Bunlar temizlik (%42) ve çocukların derslerine yardım (35). Tek başına bu işleri üstlenen erkek ise bu çalışmada bulunmamıştır (Günindi-Ersöz, 2020: 1519). Şenol ve Taştan tarafından ev kadınlarının COVID-19 salgın sürecine bakış açılarını anlayabilmek için gerçekleştirilen çalışmada kadınlar, artan iş yükü sebebiyle yorulduklarını ve dinlenemediklerini belirtmiştir. Ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgili konularda eşlerinden destek göremediklerini, beden ve ruhsal açıdan yıprandıklarını ve sabretmek durumunda kaldıklarını da eklemiştir (Şenol ve Taştan, 2020: 845). Öte yandan aynı çalışmada salgın öncesi ve sonrasında kadınların evin dışındaki işlerin gerçekleştirilmesinde dışarı ile ilişkisi azalırken erkeklerin salgın sürecinde bu işlerin gerçekleştirilmesi için dışarı ile olan ilişkisi artmıştır. Kadınlar salgın sürecinde kendi istekleri ve ihtiyaçları söz konusu olduğunda daha fazla dışarı çıkma eğilimi gösterirken salgın sonrasında daha az dışarı çıkmayı tercih etmektedir. Günlük ihtiyaçların karşılanması için ise eşi veya oğlunun ya da onlarla kendisinin de eşlik ettiği ifade edilmiştir (Şenol ve Taştan, 2020: 841-842).

Hızıroğlu-Aygün, Köksal ve Ünsal'ın çalışmasında erkek katılımcılar arasında eşile birlikte salgın sürecinde hane içi işlerde sorumluluk paylaşımında bulunduğunu söyleyenlerin oranı %5 artarken kadın katılımcılarda eşile birlikte hane içi işlerde sorumluluk aldığını söyleyenlerin oranında %6 artış yaşanmıştır. Salgın öncesinde ise hane içi işlerde erkeklerin %82'si sorumluluk almazken kadınlarda bu oran %6 civarında gözükmektedir. Salgın sürecinde ise sorumluluk almadığını söyleyen erkeklerin oranı %75'e inmiştir. Fakat kadınların hane içi sorumluluklarında ise büyük ölçüde bir değişim yaşanmamıştır. Bir başka ifadeyle erkeklerin salgın sürecinde hane içi sorumluluklara katılımında bir artış gözlenirse de bu durum kadınlar üzerindeki hane içi sorumluluklar ve ücretsiz kadın emeğinin kullanımını azaltacak derecede bir etki yaratamamıştır (Hızıroğlu-Aygün, Köksal ve Uysal, 2021: 4). Işık'ın çalışmasında ise erkekler tarafından üstlenilen hane içi işlerin karantina ve izolasyon süreçlerinin sonlanması ve evde daha az vakit geçirmeye başlamasıyla sonlanacağı düşünülmektedir. Bu nedenle salgın ortamında oluşan iş bölümü paylaşımının salgın bittiğinde yine kadınların aleyhine olacağı beklenmektedir (Işık, 2020: 235). Almanya'da karantinanın ilk dört haftasını kapsayan 27 Mart-26 Nisan tarihleri arasında cinsiyetlere göre salgının etkilerini inceleyen bir başka çalışmada erkekler tarafından büyük ölçüde dile getirilen konuların ücretli emek ve ekonomi, kadınlar

tarafından dile getirilen konuların ise sosyal etkileşim ve çocuk bakımı üzerine olduğu görülmüştür (Czymara, Langenkamp ve Cano, 2021: 10). Diğer yandan salgın sürecindeki bu durum hanedeki diğer bireylerin aynı anda bir arada kalmasına neden olduğu için çocukları ve eşleri ile vakit geçirmek isteyen aileler açısından bir fırsat olarak görülmektedir (Alhas, 2020). Sosyal temas ve yüz yüze iletişim kurmanın güçleşmesi, salgının bireyler üzerindeki psikolojik etkilerini artırırken daha fazla paylaşımda bulunabilmek ve vakit geçirebilmek salgının etkilerinin katlanılabilir hale gelmesine katkı sağlamaktadır (Czymara, Langenkamp ve Cano, 2021: 8).

Salgın Sürecinde Bilişsel Emeğin Kullanımının Artması

Bilişsel emek; ihtiyaçları önceden tespit etmek, bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik seçenekleri belirlemek, karar vermek ve kontrol etmek şeklinde dört farklı süreci kapsamaktadır (Daminge, 2019: 610). Bilişsel emeğin kullanıldığı alanlar arasında çocuk bakımına yönelik işlerin tasarlanması, takibi ve yürütülmesi de bulunmaktadır. Dinçer ve Aşkun'un bankacılık sektöründe çalışan orta düzey kadın yöneticilerin anne olduktan sonraki deneyimlerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmada kadınların yaklaşık olarak %50'si çocukların doktor randevularını aldığını, %33'ü ise randevuları kendilerinin organize ettiklerini belirtmiştir. Çocuğun hangi doktora muayene olacağı, ne zaman götürüleceği, randevu zamanının takibi gibi işler kadınların sorumluluk alanlarına eklenirken eşlerin bu sürece dahil oluşu ise çocuğu doktora beraber götürme kısmında bir başka ifadeyle son aşamada olmaktadır. Bu nedenle bu işlerin yürütülmesine yönelik emeğin yoğunluğu kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Dinçer ve Aşkun, 2021: 245).

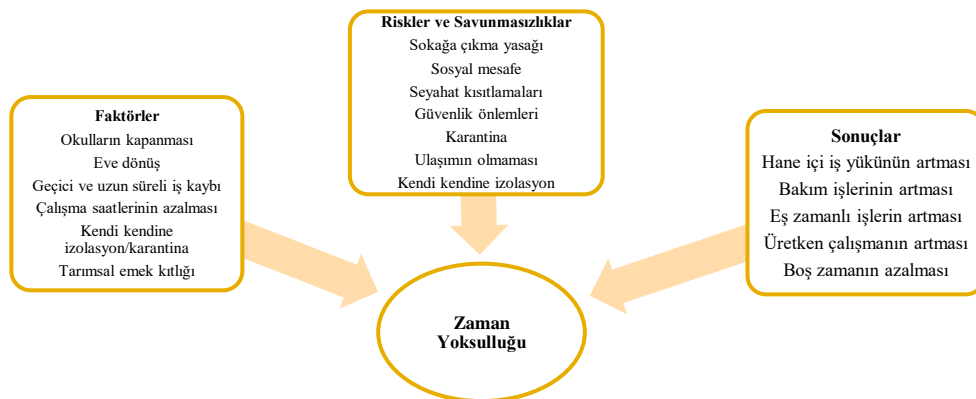
COVID-19 salgın sürecinde uzaktan eğitime geçilmesi ile annelerin çocukların eğitim sürecini yakından takip ederek diğer öğrencilerden geri kalmaması için "okul-öğretmen-çocuk arasındaki koordinasyonu sağlama" çabası içinde olması bilişsel emeğin yoğun biçimde kullanımına neden olmuştur. Uzaktan eğitim süreci, çocuklardan teknolojinin aktif olarak kullanımı gibi beklentiler yaratmıştır. Kendi başına canlı derslerin takibini ve kaydını yapamayan çocukların bir başka kişi tarafından desteklenmesi gerekmekte ve anneler çocukla eğitim sürecine dahil olarak bu eksikliği gidermeye çalışmaktadır. Özellikle de anaokulu ve ilkököl çağındaki çocuklarda canlı derse katılmak, takip etmek, odaklanmak sorun haline gelmekte ve çocukların yanında beklemek durumunda kalan anneler zamanının bir kısmını bu işlere ayırmaktadır (Alpar, 2020: 176). Bu durum kadınların zaman yoksulluğu yaşama nedenleri arasına da eklenmektedir.

Bilişsel emeğin kullanım alanlarından bir diğeri de hane içi işler arasında en başta gelen yemek yapmaktır. Yemek yapmak yalnızca malzemelerin doğranması, karıştırılması, kavrulması ile gerçekleşmemekte, kullanılacak malzemeleri tespit etmek, alışveriş listesi oluşturmak,

yapılacak yemeğe göre uygun malzemelerin tespit edilmesi gibi geri planda pek çok etkinliğin yapılmasını gerektirmektedir. Salgın sürecinde bu işlerin yapımı için harcanan emeği Sosyoloji profesörü Sarah Bowen, “*masaya yiyecek koymanın bilişsel emeği arttı*” sözleriyle özetlemektedir. Bilişsel emek erkeklerden daha ziyade kadınlar ile ilişkilendirilmekte, cinsiyetlendirilmiş bir emek olarak görülmektedir (North, 2020).

Zaman Yoksulluğu

COVID-19 salgın sürecinde kadınlar birden fazla işi aynı anda veya aynı günde yapmak zorunda kalmış, “zaman yoksulluğu” yaşama ihtimalleri artmıştır. Nitekim salgın öncesi ve sonrası ücretsiz bakım ve hane içi işlere kadınların erkeklerden üç kat daha fazla zaman ayırdığını göstermektedir. Bakım hizmeti sunan kurum ve kuruluşların (okullar, kreşler, günlük bakım hizmeti sunan diğer kurum ve kuruluşlar) kapanması, “zaman yoksulluğu” üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Bu durum kadınların zaman yönetimi, zamanın değerlendirilmesi, zamanın işte etkili bir biçimde kullanımı gibi hususlarda değişiklik yapmaları veya tercihlerde bulunmaları konusunda yönlendirici bir güç halini almıştır (UN Women, 2020: 8). Fakat salgın öncesinde de kadınların eşlerinden 4 saat daha fazla ücretsiz emek sunumunda bulunduğu da görülmektedir. Erkeklerde ücretli emek sunumu eşlerinden 4,5 saat daha fazla çıkarken ücretli ve ücretsiz emeğin kadın ve erkek arasında bu şekilde farklılaşması kadınları zaman yoksulluğu ile karşı karşıya getirmektedir. Özellikle de çalışan kadınların ücretli emeğe 6 saat 35 dakika, ücretsiz emeğe ise 5 saat 31 dakika ayırması toplamda 12 saati geçen bir çifte mesai süresi yaratmaktadır. Bu nedenle hane içi ücretsiz emeğini sunan kadınların salgın sürecinde zaman yoksulluğu yaşamaları söz konusu olsa da özellikle çalışan kadınlar açısından zaman yoksulluğunun önemli bir sorun halini aldığını söylemek mümkündür (Ekiz-Gökmen, 2017: 1969).

Şekil 1.

COVID-19 Salgınında Kadınların Yaşadığı Zaman Yoksulluğu

Kaynak: Mou Rani Sarker (2020). Labor market and unpaid works implications of COVID-19 for Bangladeshi women. *Gender Work Organ.* 28(2) p. 5.

Salgın sürecinde ücretli emeği ile iş gücü piyasasında yer almaya devam eden anneler için ise işe giderken yolda geçen süre ve işyerinde kullanılan dinlenme süreleri uzaktan/evden çalışma şekline geçildiğinde çocuklarına ayırabilecekleri bir zamana dönüşmekte ve çalışan kadınlar açısından avantaj sağlamaktadır (Akbaş-Tuna ve Türkmendağ, 2020: 3253; Karaca ve Esen, 2019: 19). Fakat bu çalışma şekli işyeri ile işyeri dışındaki alan arasında belirsizlik de yaratmaktadır (Kırcı, 2019: 178). Kadın çalışanlar hane içi işler, bakım sorumlulukları ve işin bir arada devam etmesi nedeniyle kendilerini bu süreçte “yorgun” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla çalışma hayatını farklı şekilde deneyimlemektedir (Çakmak-Otluoğlu, Kurt-Yılmaz ve Dalkılıç, 2021: 7). Rubin ve diğ. tarafından yapılan çalışmada COVID-19 salgınında uzaktan çalışmanın getirdiği dezavantajların çocuk sahibi olanlar ile olmayanlar arasında farklılıklar yarattığı görülmektedir. Çocuğu olmayan çalışanlar bu süreçte sosyal etkileşimin azalmasından daha çok etkilenmekte, iş-yaşam dengesinin sağlanması ve odaklanma konusunda problem yaşamaktadır. Öte yandan çocuğu olan çalışanlar üzerinde dezavantajlı yanı ise hane içi işler ve bakım sorumluluğunun artmasıdır. Buna karşın, uzaktan çalışmanın her iki grup için de ortak etkiye sahip olan olumlu yönleri de bulunmaktadır. Bunlar, diğ. faaliyetlerle birleştirebilmek, işe gidiş geliş zamanının ortadan kalkması ve program yaparken esnek olabilmektir (Rubin vd., 2020: 4).

COVID-19 salgınının kadın emeği üzerindeki sosyal etkileri, hane içi ücretsiz emek sunan kadınlar açısından değerlendirildiğinde bilişsel emeğin kullanımının artması ve zaman yoksulluğu şeklinde kendini göstermektedir. Özellikle de aile reisi kadın olan hanelerde hane içi işlere dair sorumluluğun tek bir kişi de olması ve aynı zamanda o kişinin gelir elde etmeye de çalışması salgının kadının hane reisi olduğu ailelerdeki sosyal etkilerini ağırlaştırmaktadır.

Aile Reisi Kadın Olan Haneler Üzerindeki Etkisi

COVID-19 salgını, okulların kapanmasıyla birlikte hane içi ücretsiz emek sunan kadınlar arasında bulunan hane reisi kadın olan aileleri nasıl gelir elde edecekleri ve bakım sorumluluklarını ne şekilde yerine getirecekleri hususunda zor bir kararla yüz yüze getirmiştir (Lewis, 2020). Salgın öncesinde hane içi işlerin ve bakım sorumluluklarının yerine getirilmesi kurum ve kuruluşlar tarafından sağlanan veya satın alınan hizmetler ile mümkün iken salgın sürecinde bahsedilen bu hizmetlerin yokluğu, hane içi ücretsiz kadın emeği ile doldurulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar kadınların hane içi işler ve bakım sorumlulukları için erkeklerden daha fazla emek harcadığı bilirse de hanede eşin veya çocuğun varlığı bir nebze de olsa yardım alınmasına imkân sağlarken kadının hane reisi olması durumunda herhangi bir işin gerçekleştirilmesi için paylaşımda bulunacak, destek alınacak kimsenin olmayışı iş yükünü daha da artırmaktadır. Yalnız yaşayan, evli olmayan veya dul kadınların tek olması nedeniyle iş yükünün daha az olduğu düşünülse de bu

kadınlar da ailelerindeki bireylerin bakım sorumluluklarını üstlenmeye devam etmektedir (Aygüneş ve Ok, 2020: 39). Görüldüğü üzere salgının kadın emeği üzerindeki etkisi evli ve çocuklu, hane reisi olması veyahut bekar, yalnız ve dul olması halinde farklılık gösterse de temelde her kadın için benzer sorumlulukları getirmektedir.

Sunulamayan veya Tedarik Edilemeyen Hizmetlere Yönelik Ülkelerin Uygulamaları

Salgın sürecinde dışarıdan temin edilemeyen bakım hizmetlerinin telafisi ve ücretsiz kadın emeğinin çocuk bakımında yoğun biçimde kullanımının önüne geçebilmek için çeşitli ülkeler tarafından birtakım uygulamalar geliştirilmiştir. İtalya’da sağlık sektöründe çalışanlar için 1000 £ (1104 Amerikan dolarına kadar) değerinde “bebek bakıcısı ikramiyesi” uygulamaya konulmuştur. Bu sayede evde çocuk bakım hizmeti almak isteyen ailelere ödeme kolaylığı getirilmiştir. Avusturya, Fransa, Almanya ve Hollanda’da ise salgın sürecinde üretime veya hizmet vermeye devam eden ana sektörlerde çalışanların çocukları için bazı tesislerin açık kalmaya devam etmesi sağlanmıştır. Almanya’da düşük gelir grubuna sahip ailelerin çocuk bakımına erişim imkânı artırılırken Güney Kore’de de bu ailelere yönelik 2,4 trilyon Won (2 milyar ABD \$) tutarında kupon verilmiştir (Cattaneo ve Pozzan, 2020). Romanya’da çalışan ebeveynler için ekstra izin günleri getirilmiştir. Amerika’da ise vasıflı çalışanların hastalanma, karantinaya alınma, teşhis ya da önleyici tedaviler arama, hasta aile üyelerine bakmaları halinde iki haftalık ücretli hastalık izni verilmiştir. COVID-19 nedeniyle çocuk bakım hizmeti alamayan ve çocuklarıyla ilgilenmek durumunda olan ailelere ise 10 haftaya kadar ek ücretli izin imkânı getirilmiştir. İtalya’da çocukları olan çalışan ebeveynler için ise 15 güne kadar ebeveyn izni alma imkânı sunulmuş, çocukların 12 yaş altında olması halinde ebeveyn izinlerinin %50’si geri ödenmiştir. Öte yandan hem çalışan hem de kendi hesabına çalışan ebeveynlere alternatif bakım düzenlemeleri için 600 £ değerinde kupon talebinde bulunabilmesi sağlanmıştır (ILO, 2020a: 5).

Türkiye’de ise bu süreçte kamu sektöründeki kadın çalışanlara yönelik önlem alındığı görülmektedir. Resmi Gazete’de 14 Nisan 2021 tarihinde yayınlanan “*COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik Tedbirler*” konulu genelgede aşağıdaki ifade yer almaktadır:

“Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlardan, Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı hariç; gebeliğinin yirmi dördüncü haftasından otuz ikinci haftasına kadar olan süre içerisinde hamile çalışanlar, süt izni kullananlar ile engelli çalışanlar, -Sağlık Bakanlığı ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı hariç; 60 yaş ve üzerinde olanlar (yönetici pozisyonlarındakiler hariç), Sağlık Bakanlığının belirlediği kronik hastalığı bulunanlar ile 10 yaş ve altı çocuğu olan kadın çalışanlar, idari izinli sayılacaktır.” (Resmî Gazete, 2021).

10 yaş altında çocuğu bulunan çalışan kadınlara yönelik bu uygulama, özel sektörde küçük yaşta çocuğu olup özel sektörde istihdam edilen veyahut tek ebeveyn olarak hayatına devam eden kadınların göz ardı edildiğini de göstermektedir.

COVID-19'un Kadınlar Üzerindeki Psikolojik Etkileri

COVID-19 salgını bireylerde virüse yakalanma kaygısı ve salgını ağır biçimde geçirme, kendine veya yakınlarına bulaştırma korkusu yaşatmaktadır. Karantina ve izolasyon süreci, salgının seyrinin belirsiz olması, sevdiklerinden ayrı kalma, özgürlüğün kısıtlanması bireylerin ruhsal durumlarına etki etmektedir. Öte yandan salgının bireyler tarafından sosyo-ekonomik statü, yaş, cinsiyet, toplum yapısı gibi faktörlere bağlı olarak da farklı düzeylerde hissedilmektedir (Kaya, 2020: 123). Özellikle de kadınlar üzerinde salgının psikolojik etkileri, başta hane içi şiddet olmak üzere tükenmişlik, bunalım, depresyon ve stres şeklinde kendini göstermektedir.

Hane İçi Şiddet

COVID-19 salgın sürecinin kadınlar üzerindeki psikolojik etkileri arasında ilk akla gelen kadına yönelik şiddettir. Karantina ve izolasyon önlemleri nedeniyle kadının kendisine şiddet uygulayan kişi ile aynı ortamı paylaşıyor olması şiddete maruz kalma riskini artırıcı yönde etki yapmaktadır. Bu nedenle salgın sürecinde virüsten korunmak adına güvenli bir yer olan ev, kadınlar açısından güvensiz ve tehlike içeren bir mekân haline gelmiştir (Mor Çatı Sığınağı Vakfı, 2020, s. 2). Salgın sürecinin beraberinde getirdiği ekonomik etkiler; iş, gelir ve varlıkların kaybı temel ihtiyaçların dahi karşılanamamasına neden olmuş, bu durum bireyleri ve hane halklarını yoksulluk riski ile karşı karşıya getirmiştir. Öte yandan geleneksel cinsiyet rollerinin ailenin geçimini sağlamaktan sorumlu kişi olarak erkeği kabul etmesi neticesinde yetersizlik hissi, belirsizlik, kontrol kaybı gibi durumlar ortaya çıkmıştır (UN Women, bt.: 3).

Nitekim dünyadaki ve Türkiye'deki verilere bakıldığında COVID-19 salgın sürecinin kadına yönelik şiddetin artmasında büyük bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Çin'in Hubei eyaletindeki Jingzhou'da karakola bildirilen aile içi şiddet vakalarında bir önceki yılın şubat ayına kıyasla üç katı kadar artış yaşanmıştır. Fakat aktivistler yetkililer tarafından bu durumun ciddiye alınmadığı ve kadınları şiddetle kendi başlarına mücadele etmeye bıraktığını ifade etmiştir (Benthany Allen-Ebrahimian, 2020).

Fransa'da aile içi şiddet vakalarında karantina sürecinin başladığı 17 Mart tarihi itibarıyla %30 oranında artış yaşanmıştır. Kıbrıs ve Singapur'daki yardım hatlarındaki acil aramalarda da benzer bir durum tespit edilirken Arjantin'de ev içi şiddet vakaları için acil çağrıda bulunanların oranı %25 artmıştır. Almanya, İspanya, Kanada, Amerika ve İngiltere'de ise başta hükümet yetkilileri olmak üzere kadın hakları savunucuları ve sivil toplum kuruluşları kadınlara

yönelik şiddet vakalarının arttığını dile getirmiş, kadınların bu süreçteki en büyük ihtiyacının barınma olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştır (UN Women, 2020: 3).

Türkiye’de Sosyo Politik Saha Araştırma Merkezi tarafından yapılan Nisan 2020’de gerçekleştirilen “COVID-19 Karantinasından Kadının Etkilenimi ile Kadın ve Çocuğa Yönelik Şiddete İlişkin Türkiye Araştırma Raporu”nda da benzer bulgulara rastlanmıştır, salgın sürecinde kadına yönelik şiddet oranları %15,2’den %43’e yükselmiştir (Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi, 2020). Öte yandan T.C. İçişleri Bakanlığı tarafından ise dünyada kadına yönelik şiddet vakaları artarken Türkiye’de bu durumun tam tersi olduğuna yönelik bir açıklama yapılmıştır. Bu durum ise ilk COVID-19 vakasının görüldüğü tarihten önceki ve sonraki 70 günlük süre zarfında kadına yönelik şiddet vakaları değerlendirildiğinde %7 oranında azalma yaşanması ve hayatını kaybeden kadın sayısının %31 oranında azalmasıyla ilişkilendirilmektedir (T.C İçişleri Bakanlığı, 2020). T.C Hakimler ve Savcılar Genel Kurulu (HSK) tarafından yayımlanan genelgede ülke çapında salgın riskine karşı alınan tedbirler arasına “6264 sayılı Kanun kapsamında verilen tedbir kararlarının yükümlülerin koronavirüs kapsamında sağlığını tehdit etmeyecek şekilde değerlendirilmesi” gerektiğine şeklinde bir ibare eklenmiştir (T.C Hakimler ve Savcılar Kurulu Sekreterliği, 2020). Fakat bu durum kadınları kendisine şiddet uygulayan kişi ile aynı ortamı paylaşmak zorunda bırakırken güvende olma hakkının kaybı yaşam hakkı ihlali olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle de salgın sürecinde yaşanan kadına yönelik şiddet, devletin öncelikle müdahale etmesi gereken bir alanın oluşmasına neden olmuştur (Evrensel, 2020).

Dijital şiddet, salgın süreci ile kadına yönelik şiddet türleri arasına girmiştir. Fakat hangi davranışın dijital şiddet kapsamında değerlendirileceğinin tam olarak bilinmemesi, dijital şiddete maruz kalan kişinin şiddeti algılayış biçimi, şiddetin farklı kimliklerle uygulanabilmesi, şiddet uygulayan kişinin tespit edilememesi gibi belirsiz alanlar bulunmaktadır. Aynı zamanda dijital şiddet de fiziksel şiddetteki gibi taraflar arasında fiziksel yakınlık bulunması gerekmediği için şiddetin ne zaman kim tarafından ve ne şekilde uygulanacağına dair bir öngöründe de bulunmak mümkün değildir. Bahsedilen nedenlerden dolayı dijital şiddet, diğer şiddet türlerinden farklılık göstermektedir (Ayanoğlu, 2021: 27). Dijital şiddete yönelik yaptırımların belirsizliği şiddeti pekiştirici yönde bir etki yaratmaktadır. Örneğin; Türkiye’de internet aracılığıyla gerçekleştirilen dijital şiddete benzer faaliyetlerde bir suç oluşturması halinde uygulanacak yasal düzenlemeler bulunsa da dijital şiddet kapsamında hangi suçların bulunduğu, ne gibi yaptırımlar uygulanabileceği ve bu yaptırımların yer aldığı yasal düzenlemeler henüz yoktur (Baş, 2020). Sosyal medya araçları, kadına yönelik dijital şiddetin uygulanmasına ortam hazırlamaktadır. Günümüzde sosyal medya hesapları bulunanların kamusal bir alanda varlık gösterdiği düşünüldüğünde kadına yönelik şiddetin sınırlarının genişlemekte olduğu ve şiddete yalnızca tek

bir kadının değil, kadın” kimliğine sahip olan, dünyanın herhangi bir yerinde bulunan bütün kadınların maruz kalması anlamı taşıdığı göz önünde bulundurulmalıdır. Kadınlar, sosyal medyada görüntülerinin izinsiz biçimde paylaşılması, tacize uğrama, kötü içerikli sözler sarf edilmesi ve yorumlarda bulunulması gibi nedenlerle mağdur olabilmektedir. Bu durum kimi zaman kadınların sosyal medya hesaplarını dondurması veya kapatması ile sonuçlanabilmekte, kadınlar kendilerince dijital şiddete yönelik önlemler almaktadır (Ayanoglu, 2021: 28). COVID-19 salgın süreci ile alınan sosyal izolasyon ve karantina önlemleri neticesinde uzaktan eğitim sürecine geçilmesi, uzaktan/evden çalışma biçimi, diğer insanlarla iletişimin sürdürülmesi ve sosyal yaşamın devamlılığı gibi nedenlerle internet kullanımını bir ihtiyaca dönmüştür. 2020 Nisan ayı itibarıyla dünya nüfusunun yarısından fazlasının bulunduğu ülkelerde internet kullanım oranları %50’den %70’lere yükselmiştir. Fakat internet kullanımında yaşanan artış, sınırlı dijital becerilere sahip olan kadınlar ve genç kızları dijital şiddete maruz kalma riski ile karşı karşıya getirmiştir (UN Women, 2020: 3).

COVID-19 salgın sürecinde kadına yönelik şiddetin artması, temel ihtiyaçlar arasında bulunan “barınma”ya yönelik önlemlerin alınmasını gerektirmiştir. Bu nedenle de çeşitli ülkeler tarafından bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik önlemler geliştirilerek kadınların mağduriyeti giderilmek istenmiştir. Fransa’da aile içi şiddete maruz kalanlar marketler içinde yer alan portatif danışmanlık merkezlerine, İspanya’da şiddet mağdurları ve yakınları otellere, Güney Afrika’da acil koruma talebi olanlar mahkeme salonlarına yerleştirilmiştir. Yine Güney Afrika’da yardım isteginde bulunmak isteyenler için mesajlaşma hattı oluşturulmuştur (Jang ve Farise, 2020). İspanya’da kadınların “Maske-19” parolasıyla eczane çalışanlarından talepte bulunması halinde hane içi şiddete maruz kaldığı anlaşılarak emniyet güçlerine bu durumun bildirilmesi yönünde bir uygulama geliştirilmiştir (Erem, 2020). Türkiye’de ise şiddet mağduru kadınların Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi’ne başvurmaları halinde sığınma evlerine yerleştirilerek barınma problemleri giderilmeye çalışılmıştır. Fakat salgından dolayı kadınların kalacakları sürenin uzatılması söz konusu iken sığınak sayısının ihtiyaç duyulan sayının altında kalması, yardımların sekteye uğraması, işe gidiş-geliş süreci, iş bulma süreci, çocukların okula gidiş-geliş süreci gibi çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Sığınmaktan ayrılma talebi olan kadınlar bunu ileri bir tarihe ötelirken, kendi hayatlarına dair karar almada ve hayatına devam etmede kaygı duymakta ve korku hissetmektedir (Şahin-Taşgın ve Bürüngüz, 2021: 212).

Tükenmişlik

Tükenmişlik, çalışma hayatından beklenen taleplerin psikolojik ve duygusal olarak artması nedeniyle bireyde yorgunluk ve bitkinlik hissine sebep olmakta bu nedenle de hem yakın çevreye

hem de aileye karşı duyarsızlık hissi, ilgisizlik, uzaklaşma gibi tepkiler gösterebilmektedir. Özellikle de birey kendini yeterli hissedemediği durumlarda depresyon, duygu durumu değişikliği riski artarken benlik saygısının kaybedilmesine sebep olabilmektedir (Aktaş & Şimşek, 2015, s. 208). COVID-19 salgın sürecinde uzaktan/evden çalışma şeklinde çalışma hayatına devam eden kadınlar ev ve iş ile ilgili sorumlulukları bir arada yürütebilmek için hem hane içi işleri hem de çocuk bakımı ile ilgili işleri birlikte devam ettirmek zorunda kalmaktadır. Bu durum işe odaklanabilmeyi güçleştirmekte, dikkat dağınıklığı, motivasyonun azalması, uyku bozukluğu gibi sonuçlara yol açarak kadınların tükenmişlik hissi yaşamalarına sebep olmaktadır (Günindi-Ersöz, 2020: 1517). Buna ilaveten ev ve çalışma alanının aynı yer olması nedeniyle bir yandan iş ile ilgili taleplere öncelik vermek, kendine vakit ayıramamak, aile fertlerinin isteklerine cevap verememek gibi durumlar yaşanırken diğer yandan ev ortamının koşullarına bağlı olarak çalışmanın güçleşmesi, ev işlerinin çalışma düzenini devam ettirecek şekilde gerçekleşmesi, çocukların talepleri ve bakım sorumluluklarının işi sekteye uğratması gibi çeşitli durumlar ortaya çıkabilmekte bu da iş-yaşam dengesi kurmanın güçleşmesine sebep olmakta ve tükenmişlik hissini artmasına neden olabilmektedir (Elmas-Atay ve Gerçek, 2021: 225).

Tükenmişlik ise yalnızca iş ve hane ile ilgili sorumluluklar yerine getirilmeye çalışılırken ortaya çıkmamaktadır. Salgın sürecinde istihdamda bulunan kadınlar açısından özellikle uzaktan/evden çalışma biçiminde yürütülemeyecek sağlık, perakende satış, bankacılık gibi sektörlerde işverenlerin beklentisi çalışanların duygularını da işin içine dahil ederek hizmetin müşteriler tarafından talep edilmesini sağlamaktır. Duygusal emeğin kullanımı da tükenmişlik hissini artırmaktadır (Yeniler, 2020). Nitekim COVID-19 salgın sürecinde yapılan bir araştırmada da uzaktan/evden çalışma biçimiyle çalışmaya devam eden kadınların erkeklerden %11 daha fazla verimliliklerinde düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Öte yandan kendini yorgun ve bitkin hisseden kadınların sayısı erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Bu durum ise kadınlar üzerindeki hane içi sorumluluklar ve çocuk bakım yükü ile ilişkilendirilmektedir (Bozkurt, 2020: 129-130).

Bunalım, Depresyon, Stres

COVID-19 salgın sürecinin evde kalmayı gerektirmesi, hane içi işlere bağlı olarak iş yükünün artması gibi etkenler bunalım, depresyon ve stresin kadınlar arasında görülme sıklığını artırmıştır. Kadınların ailelerini ve yakın çevresindeki bireyleri virüse yakalanma riskinden korumak için çaba göstermeleri stres altında hissetme nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Ünal, Atik ve Gözüyeşil, 2021: 4). Karantina ve sosyal izolasyon süreci uzadıkça da salgının başlarında hissedilen korku ve kaygı hissi bireylerin ruh sağlığı üzerinde depresyon, anksiyete, stres gibi psikolojik etkiler yaratmaktadır (Kaya, 2020: 123). Nitekim COVID-19 salgınının

ücretsiz bakım emeği üzerindeki etkilerini tespit edebilmek amacıyla Oxfam tarafından Büyük Britanya, Kanada, Filipinler ve Kenya olmak üzere beş ülkede yapılan çalışmada da kadınların %43'e yakını kendilerini endişeli, depresif, yalnız ve artan iş yükü nedeniyle yorgun hissederken Nairobi'de gecekondulu mahallelerinde yaşayan kadınların ise %26'sı hane içi işlerin artması nedeniyle dinlenemediklerini, stres altında ve endişeli hissettiklerini ifade etmiştir. Amerika'da ve Büyük Britanya'da kadınlar benzer sorunları dile getirmiş, artan iş yükü kadınların uyku ve kendine bakım için ayıracakları zamanı ortadan kaldıracak boyutlara ulaşmıştır (OXFAM, 2020: 15).

Sonuç

2019 yılı itibarıyla başlayan COVID-19 salgını insan sağlığı üzerinde yarattığı etki ile bireyleri ve toplumları büyük ölçüde etkilemiştir. Fakat süreç ilerledikçe sosyal mesafe, sosyal izolasyon, karantina gibi önlemler ile “evde kalmak” teşvik edilmiştir. Bu nedenle hanedeki bireylerin evde geçirdiği zamanın artması sonucunda hane içi işler, sorumluluklar, iş yükü ve bilişsel emeğin kullanımında artış yaşanmıştır. Kurum ve kuruluşlardan temin edilemeyen veya enformel ağlar kullanılarak sağlanamayan çocuk, engelli, yaşlı gibi bakıma muhtaç kişilere yönelik hane içinde gerçekleştirilen bakım emeğinin kullanımı da artmıştır. Bu durumda hem hane içi ücretsiz emek hem de bakım emeği salgından olumsuz yönde etkilenmiş, bu işlerin yapımını üstlenen veya üstlenmek zorunda kalan kadınlar olmuştur.

Kadınlar, birden fazla işi bir arada yürütmek zorunda kalırken yeterli zamana sahip olamamak “zaman yoksulluğu”nu ortaya çıkarmıştır. Özellikle bu süreçten hane içi işleri ve bakım sorumluluklarını tek başına üstlenmek zorunda kalan ve diğer yandan iş gücü piyasasında yer almaya devam eden aile reisi kadın olan haneler daha fazla etkilenmiştir. Bazı ülkeler bakım sorumluluklarına dair uygulamalar geliştirmiş olsa da bu işlerin genellikle kadının sorumluluğuna bırakıldığı görülmektedir. Salgının hane içi ücretsiz kadın emeği üzerindeki sosyal etkileri, bilişsel emeğin kullanımı ve zaman yoksulluğu şeklinde görülürken aile reisi kadın olan hanelerin daha fazla etkilendiği, sunulamayan veya tedarik edilemeyen bakım hizmetlerine yönelik ülke uygulamalarının da yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Salgın neticesinde hane içinde bireylerin birbirleri ile geçirdikleri vakitte artış yaşanmış, kadınlar kendisine şiddet uygulayan kişi ile aynı ortamda sürekli bir arada bulunmak zorunda kalmıştır. Şiddet uygulayan kişi ile aynı evde kalmak istememek, “barınma” ihtiyacını doğurmuş ve buna yönelik talep artmıştır. Kadına yönelik şiddete, dijital şiddetin de eklenmesiyle pek çok kadının şiddete maruz kalma riski artmış, şiddetin alanı genişlemiştir. Uzaktan/evden çalışma biçimiyle iş gücü piyasasında bulunmaya devam eden kadınlar ise bir yandan çalışma hayatının

talepleri diğer yandan hane içi işler, bakım sorumluluğu altında kalmış ve bu durum iş-yaşam dengesi sağlamayı güçleştirmiş, dolayısıyla tükenmişlik hissi kaçınılmaz hale gelmiştir. Uzun süre evde kalmak ve iş yükünün artması bunalım, stres, depresyon gibi psikolojik sorunları da beraberinde getirmiştir.

COVID-19 salgını, kadın emeği üzerinde hem sosyal hem de psikolojik olarak baskı yaratmış, kadın emeğinin yoğun olarak kullanıldığı bir süreç halini almıştır. Buradaki sorun, temelde hane içi işlerin ve bakım sorumluluğunun kadın doğasının bir gerekliliği olarak görülmesi neticesinde sorumlulukların kadına bırakılmasıdır. Yapılan çalışmalarda erkeklerin hane içi ücretsiz emek alanlarında sorumluluk aldığına dair verilere yer verilse de bu durum eşit biçimde iş paylaşımından ziyade katkı sağlamak şeklindedir. Bu nedenle kadınların harcadığı emeğin yoğunluğunda büyük ölçekli bir değişim yarattığını söylemek mümkün değildir. Öte yandan salgın sürecinde kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliği, şiddet, aile reisi olmak gibi dezavantajları bir arada yaşamak durumunda kalmış, “çoklu dezavantajlılık” olarak adlandırılan durum meydana gelmiştir. Benzer salgın veya krizlerin yaşanması halinde göz ardı edilen hane içi ücretsiz kadın emeğine yönelik önlemler alınmadığı, sunulamayan hizmetlerin telafisi sağlanamadığı ve en temelde ise kadın ve erkekler arasında sorumluluklar eşit biçimde paylaşılmadığı sürece yaşanan durumlar değişmeyecek, benzer şekilde kadınların çoklu dezavantajlılık yaşamaları kaçınılmaz hale gelecektir.

COVID-19 döneminde kadın emeği ve bunu tetikleyen duygusal emeğin hane içinde yoğunlaşması sebebiyle genellikle ücretsiz emek yükleri ağırlaşan, ücretli emek süreçleri kesintiye uğrayanların çoğunluğunun kadın olduğu görülmüştür. Bu gerçeklikte günümüzde kadınların en azından bazı kesimlerce hâlâ ikincil iş gücü olarak görülmesinin payı büyüktür. Salgın sürecinde evde kalma gerekliliğinin meydana gelmesi hane içi ücretsiz emek ve bakım emeğini öne çıkarmıştır. Bu işlerin organize edilmesini sağlamak için harcanan bilişsel emek de artmıştır.

COVID-19 pandemisine benzeyen veya benzemese de bir tehdit olarak değerlendirilebilecek ekonomik, sosyal ve psikolojik olaylarda ücretli veya hane içi ücretsiz emek yükün büyük ölçüde kadınların üzerine binmemesi için COVID-19 döneminden elde edilen tecrübelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Önemle üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise her kadının içinde bulunduğu koşulların aynı olmadığı gerçeğidir. Bu nedenle de kamu kurumlarınca politika süreçleri farklı kadın profillerine duyarlı hale getirilmelidir. Örneğin; çocuğuna bakacak kimsesi olmayan, tek ebeveyn çalışan kadın için kamu kurumlarında 10 yaş ve altında çocuğu bulunanlara yönelik verilen izin sınırlı bir politika olup eksik kalmaktadır. Öte yandan özel sektörde çalışan kadınlara yönelik ise herhangi bir uygulamanın olmaması kadınları

mağdur etmektedir. Buna ilaveten iş-aile dengesi konusunda daha büyük zorluklar yaşanması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla kadın ve kadın emeğine dair olası tüm olumsuz durumların, 360 derecelik bir bakış açısı ile değerlendirilmesi, farklı kadın profillerine duyarlı pro-aktif bir kriz yönetimi çerçevesinde tespit edilmesi ve atılacak adımların önceden belirlenmesi geçmiş COVID-19 tecrübesini daha faydalı kılacaktır. Politika yapımcıların kadınlar özelindeki çoklu dezavantajlılıkların birleşimine dair tedbirler alması gerekmektedir.

Yazarın Notu

Bu çalışma, Doç. Dr. Başak Işıl ALPAR danışmanlığında tamamlanan Büşra ÖZLÜ'nün hazırladığı "Kadın Emeği Bağlamında Yoksulluk ve COVID-19 Süreci" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiş ve tez danışmanı ile birlikte hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2003). Kadınların emeğini görünür kılmak: Marx'dan delphy'ye bir ufuk taraması. *Praksis*, 10, 159-210.
- Ak, Y. (2019). Çoklu bir dezavantajlılık olarak engelli yoksulluğu: Türkiye örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, H., & Şimşek, E. (2015). Bireylerin örgütsel sessizlik tutumlarında iş doyumunu ve duygusal tükenmişlik algılarının rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 205-230.
- Alhas, A. (2020). More 'family time' amid coronavirus isolation at home. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/more-family-time-amid-coronavirus-isolation-at-home/1812529>.
- Allen-Ebrahimian, B. (2020). China's domestic violence epidemic. *AXIOS*. <https://www.axios.com/2020/03/07/china-domestic-violence-coronavirus-quarantine>
- Alpar, B. I. (2020). Covid-19 salgın sürecinde kadın ve hane içi emeği. İçinde D. Demirbaş, V. Bozkurt, S.Yorgun, (Ed.) *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* (ss.171-184). İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Altın, Z. (2020). Covid-19 pandemisinde yaşlılar. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*. 30 (Ek Sayı). 49-57.
- Atasü-Topçuoğlu, R. (2013). Sosyal haklar piyasalaşır mı? çocuk hakları ve kadın emeğinin keşişiminde Türkiye'de kreşler. V. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, 31.

- Ayanoğlu, F. (2021). Covid-19 sonrası artan dijitalleşme ve iş yaşamında kadına yönelik dijital şiddet. İçinde F. Ayanoğlu (Ed.), *İş yaşamında kadın: COVID-19 sürecinde farklı sektörlerde analiz*, (ss. 21-32). Beta Yayıncılık.
- Aygüneş, A., & Ok, O. C. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde toplumsal cinsiyet çalışmaları izleme raporu.
- Baş, H. (2020). Kadına dijital şiddet de arttı. Milliyet. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/kadina-dijital-siddet-de-artti-6269025>.
- Başaran, E. (2020). Deniz kandyoti: Salgın, modern kadının yaşadığı illüzyonu yıktı geçti. Gazete Duvar. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/30/deniz-kandyoti-salgin-modern-kadinin-yasadigi-illuzyonu-yikti-gecti>.
- Berthoud, R. (2003). Multiple disadvantage in employment: A quantitative analysis. Joseph Rowntree Foundation.
- Bozkurt V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: Ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. İçinde D. Demirbaş, V. Bozkurt, S.Yorgun, (Ed.) *COVID-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri*, (ss.115-136). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Bramley, G., Fitzpatrick, S., Edwards, J., Ford, D., Johnsen, S., Sosenko F., & Watkins, D. (2015). Hard edges: mapping severe and multiple disadvantage in England. Lankelly Chase Foundation.
- Chung, H. (2020). Return of the 1950s housewife? How to stop coronavirus lockdown reinforcing sexist gender roles". *The Conversation*. <https://theconversation.com/return-of-the-1950s-housewife-how-to-stop-coronavirus-lockdown-reinforcing-sexist-gender-roles-134851>.
- Czymara, C. S., Langenkamp, A., & Cano, T. (2021). Cause for concerns: Gender inequality in experiencing the COVID-19 lockdown in Germany. *European Societies*, 23(1), 1-14.
- Çakmak-Otluoğlu, K.Ö., Kurt-Yılmaz, B., & Sürgevil-Dalkılıç, O. (2021). Covid-19 döneminde akademisyen annelerin iş-yaşam deneyimlerini anlamak: Nitel bir araştırma. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 13-52.
- Daly, M. (2002). Care as a good for social policy. *Journal of Social Policy*, 31(2), 251-270.
- Daminger, A. (2019). The cognitive dimension of household labor. *American Sociological Review*, 84(4), 609-633.
- Diñer, Ş., & Aşkun, O. B. (2021). Orta düzey bankacı kadın yöneticilerin annelik sürecinin iş yaşamları üzerine etkisi. İçinde F. Ayanoğlu (Ed.), *İş yaşamında kadın: COVID-19 Sürecinde Farklı Sektörlerde Analiz*, (ss. 233-252). Beta Yayıncılık.

- Ecevit, Y. (2012). Feminist sosyal politika bağlamında, Türkiye’de çocuk bakımı ve eğitimine iki paradigmadan doğru bakmak. İçinde A. Makal (Der), *Geçmişten günümüze Türkiye’de kadın emeği*, (ss.220-265). Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Ekiz-Gökmen, Ç. (2017). Toplumsal cinsiyet ve zaman yoksulluğu: Hane içi ücretli ve ücretsiz emek sunumu. *Çalışma ve Toplum*, 55(4), 1953-1988.
- Elmas-Atay, S., & Gerçek, M. (2021). İş-yaşam çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde yeniden değerlendirilmesi: Kadın akademisyenler açısından nitel bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(45), 203-241.
- Erem, O. (2020). Koronavirüs günlerinde ev içi şiddet artıyor: Kadınlar şiddetten korunmak için neler yapabilir?. BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52208017>.
- Eroğlu, D., & Gençay, H. (2020). Salgında kadın olmak araştırma raporu. <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/02/Salgında-Kadın-Olmak-Uzun-Rapor-Final.pdf>.
- Evrensel (2020). HSK’nin 6284 kararına kadınlardan tepki: Bu yanlış karardan dönülsün. https://www.evrensel.net/haber/400901/hsknin-6284-kararina-kadinlardan-tepki-bu-yanlis-karardan-donulsun?slide_order=2.
- Günindi-Ersöz, A. (2020). Bir salgını kadın olarak deneyimlemek: Covid-19 günlerinde ev içindeki yaşamın eşitsiz doğası. *Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 6(31), 1510-1522.
- Hızıroğlu-Aygün, A., Köksal, S., & Uysal, G. (2021). COVID-19 pandemisinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Ev işlerini kim yaptı? çocuklara kim baktı. <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20210401-19040880.pdf>.
- Hochschild, A. R. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American journal of sociology*, 85(3), 551-575.
- Hochschild, A. R. (1989). *The second shift*. Penguin Books.
- International Labour Organization (18 March 2020). COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses. ILO Monitor First Edition. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf.
- International Labour Organization (May 2020a). The COVID-19 response: Getting gender equality right for a better future for women at work. Policy Brief, <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports.pdf>.

- Işık, E. (2020). Covid (19) salgını ve kadın emeği: Türkiye’den kadın deneyimleri. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(2), 219-241.
- Işık, E., & Serdaroğlu, U. (2015). Kadın emeği: Feminist iktisadın yol haritası üzerinden bir okuma. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 15(56), 6-14.
- İlkkaracan, İ., & Memiş E. (2020). COVID-19 küresel salgın sürecinde Türkiye’de bakım ekonomisi ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler araştırma notu. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/covid-19-kuresel-salgin-surecinde-turkiyede-bakim-ekonomisi-ve-toplumsal-cinsiyet-temelli-esitsizlikler>.
- Jang, B., & Farise K. (2020). Gender based violence during the COVID-19 pandemic and economic, social and cultural rights. *OpinioJuris*, <https://opiniojuris.org/2020/04/23/gender-based-violence-during-the-covid-19-pandemic-and-economic-social-and-cultural-rights/>.
- Kaya, B. (2020). Pandeminin ruh sağlığına etkileri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(2), 123-124.
- Kırcı, B. (2019). Evden çalışma: Özgürlük mü esaret mi?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 173-196.
- Lewis, H. (2020). The coronavirus is a disaster for feminism. *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>.
- Mayer, S.E. (2003). What is a “disadvantage group?”. Effective Communities Project.
- Mert, A. E. (2020). COVID-19 salgını sürecinde farklı yönleriyle kadınların durumu. *Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi*. <https://kockam.ku.edu.tr/en/covid-19-salgin-surecinde-farkli-yonleriyle-kadinlarin-durumu-asli-e-mert/>.
- Mor Çatı Sığınağı Vakfı. (2020). Koronavirüs salgını süresince kadına yönelik şiddetle mücadele izleme raporu, <https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/koronavirus-salgin-suresince-kys-rapor.pdf>.
- North, A. (2020). The women’s work of the pandemic. *Vox*, <https://www.vox.com/2020/4/30/21238454/coronavirus-face-mask-cooking-women-covid-pandemic>.
- O’Neil, M. L., & Çarkoğlu, A. (2020). Türkiye’de toplumsal cinsiyet ve kadın algısı araştırması 2020. <https://gender.khas.edu.tr/sites/gender.khas.edu.tr/files/inline-files/TTCKAA2020.pdf>.

- Oxford Committee for Famine Relief (2020). Care in the time of coronavirus: Why care work needs to be at the centre of a post-COVID-19 feminist future, <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621009/bp-care-crisis-time-for-global-reevaluation-care-250620-en.pdf?sequence=13>.
- Özkaplan, N. (2009). Duygusal emek ve kadın işi/erkek işi. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 15-23.
- Parker, R., & Bullock, R. (2017). A historical review of the concept of severe and multiple disadvantage and responses to it. *Adoption & Fostering*, 41(4), 307-330.
- Pozzan, E., & Cattaneo, U. (2020). Women health workers: Working relentlessly in hospitals and at home. *Geneva: International Labour Organisation*. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_741060/lang--en/index.htm.
- Razavi, S. (2007). The political and social economy of care in a development context: Conceptual issues, research questions and policy options. UNRISD, Gender and Development Programme Paper Number 3.
- Resmi Gazete (14 Nisan 2021). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210414-5.pdf>
- Rittersberger, H. İ., & Kalaycıoğlu, H. S. (2017). Çocuk ve yaşlı bakıcıları: enformel sektördeki kadınlar. İçinde T. Bora (Ed.), *Türkiye’de refah devleti ve kadın*. (ss.301-327). 2.Baskı. İletişim Yayınları.
- Rubin, O., Nikolaeva, A., Nello-Deakin, S., & te Brömmelstroet, M. (2020). What can we learn from the COVID-19 pandemic about how people experience working from home and commuting. *Centre for Urban Studies, University of Amsterdam*, 1(9), 1-9.
- Sandberg, S., & Thomas, R. (2020). Sherly sandberg: The coronavirus pandemic is creating a ‘double double shift’ for women employers must help. *Fortune*, <https://fortune.com/2020/05/07/coronavirus-women-sherly-sandberg-lean-in-employers-covid-19/>.
- Saniye, D. (2004). Dünya ekonomisi ve hayatta kalmanın feminizasyonu: Toplumsal cinsiyet. İçinde S. Dedeoğlu, T. Başat (Ed.), *Kalkınma ve küreselleşme*. (ss. 87-111). Bağlam Yayıncılık.
- Savran, G. A. (2017). Politik bir kavram olarak “ev emeği”. İçinde III. *Kadın hekimlik ve kadın sağlığı kongresi kadını görmeyen aile ve sağlık politikaları kongre kitabı*. (ss.74-77).Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Savran, G. A., & Demiryontan, N. T. (2020). *Kadının görünmeyen emeği: Maddeci bir feminizm üzerine*, (4. Baskı).Yordam Kitap.

- Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi (2020). Covid-19 karantinasından kadının etkilenimi ile kadın ve çocuğa yönelik şiddete ilişkin Türkiye araştırma raporu, <https://sahamerkezi.org/wp-content/uploads/2020/047kadın-covid-ek.pdf>.
- Şenol D., & Taştan, A. (2020). Covid-19(Corona Virüs) ile mücadelenin görünmez kahramanları: Ev kadınları. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(27), 831-851.
- Türkiye Cumhuriyeti Hakimler ve Savcılar Kurulu Sekreterliği. COVID-19 kapsamında ilave tedbirler. <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/uu.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı (2020). Aile ve kadına yönelik şiddet olaylarında azalma görüldü. <https://www.icisleri.gov.tr/aile-ici-ve-kadina-yonelik-siddet-olaylarinda-azalma-goruldu>.
- Tan, M., Ecevit, Y., & Üşür, S. S. (2000). Kadın-erkek eşitliğine doğru yürüyüş: eğitim, çalışma yaşamı ve siyaset. TÜSİAD Yayınları.
- Taşgın, N. Ş., & Bürüngüz, N. (2021). Sosyal hizmet uzmanlarının deneyimleri ışığında pandemi sürecinde sosyal hizmet ve sosyal yardım sunan kurumlarda yaşananlar: İstanbul örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(5), 201-223.
- Toksöz, G. (2018). Kalkınmada kadın emeği, (2. Baskı). Varlık Yayınları.
- Topgül, S. (2016). İş ve aile yaşamı dengesi(zliği)nin kadın çalışanlar üzerindeki etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 217-231.
- Tuna, A. A., & Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları ve çalışma motivasyonunu etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246-3260.
- Türkmen, M., & Özsarı, A. (2020). Covid-19 salgını ve spor sektörüne etkileri. *International Journal of Sport Culture and Science*, 8(2), 55-67.
- Ünal, E. ve Atik D. (2021). Covid-19 pandemisi ve kadınlar. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-8.
- Yeniler, Y. (2020). Salgın, kadın ve erkek arasındaki ekonomik uçurumu artırabilir. Boğaziçi Üniversitesi Haberler, <https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/salgin-kadin-ve-erkek-arasindaki-ekonomik-ucurumu-artirabilir>.